

Григорій Сковорода

Суперечка Біса з Варсавою (Пря Бѣсу со Варсавою*)

Перекладачка:

Кашуба Марія Василівна (1941 р. н.)

Докторка філософських наук, професорка.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Пізнай в собі людину – Львів: Світ, 1995 – 417 - 431 с. ISBN 5-7773-0209-2

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

* Оригінальна назва твору [Повна академічна збірка творів - Л. Ушкалов - 2011]

СУПЕРЕЧКА БІСА З ВАРСАВОЮ

Колись при оновленні світу на мені збулося оце:

Ὁ Στέφανος τῶν Σοφῶν Πλοῦτος ἐστὶ αὐτῶν,

"Вінець премудрих – багатство їх" (*Притчі*). Ясніше скажи: In corona sapientium divitiarum eorum. Тоді в пустелі з'явився мені біс від зграї отих: "Нечестивий, проклинаючи сатану, сам кляне свою душу". Ім'я його Д а й м о н^а.

Д е м о н. Чуєш, Варсаво, дитячий розуме, серце паскудне, душе, наповнена павутинням! Не повчаюча, а павучача! Чи це ти, який творить дивні догми й нові слави?

В а р с а в а. Ми-то божою милістю раби господні, та насмілюємось благовістити божу славу оцю:

Як злість трудна й гірка,
Благість же легка й солодка.

Д е м о н. Що таке благість?

В а р с а в а. Те ж саме, що й потрібність.

Д е м о н. Що таке потрібність?

В а р с а в а. Те, що не є злість.

Д е м о н. Що таке злість?

В а р с а в а. Те, що не є благістю.

Д е м о н. Звідки народжується потрібність?

В а р с а в а. Вона є гілкою благості й блаженства.

Д е м о н. Звідки ж є благість і блаженство?

В а р с а в а. Це є гілка від дерева життя.

Д е м о н. Де ж є дерево життя?

В а р с а в а. Посеред плоті нашої.

^а Даймон, або демон, у греків означає того, хто знає, або відьма, знавець (Δαίμων), звідси Δαίμονιον, – гостре, трудне, але непотрібне й непридатне знання, відання. Євангелісти цим словом іменують бісів.

Д е м о н. Що таке дерево життя?

В а р с а в а. Це закон розуму.

Д е м о н. Що таке закон розуму?

В а р с а в а. Тихе світло святої слави, безсмертного Отця небесного...
Образ постаті його, йому ж слава навіки. Амінь.

Біс, трохи збентежений і втупивши очі в землю, розмірковував, обурюючись дивними відповідями. Потім же запитав: "Чи нині узаконюєш? І кладеш в основу оце фальшиве твердження, що потрібне не трудне?"

В а р с а в а. Амінь кажу тобі: чим що потрібніше, тим зручніше.

Д е м о н. Чи не ти написав 30 притч¹ і подарував їх Опанасові Панкову?

В а р с а в а. Воістину так. Він є друг Варсави.

Д е м о н. Чи пам'ятаєш одну з них, у якій розмовляє Буфон зі Змією, що обновила молодість?

В а р с а в а. Пам'ятаю. Ту притчу я увінчав таким тлумаченням:

Чим більше добро,
Тим більшим трудом
Обгороджене, як ровом².

Д е м о н. А-а, новий архітектор! Нині-то ти мені потрапив у сильце.

В а р с а в а. Спокутую свій гріх.

Д е м о н. Чи бачиш, як твоя ж слава накликає на тебе лайку?

В а р с а в а. "Якщо кажемо, що не маємо гріха, то обдурюємо себе..."

Д е м о н. Або заколи нову оту твою славу: "Потрібне не трудне".

В а р с а в а. Нове чудо боговидне – чи заколю?

Д е м о н. Або якщо поборюєш за нею: викриваєш у собі злочинця, руйнуючи створену самим тобою колись огорожу, що огородила працею дім (як чудово ти написав), усяке благо.

В а р с а в а. Я не Бог, і грішу, я знову ж таки не біс, і каюсь.

Д е м о н. Ох! Слова твої збісили мене. Йди за мною, сатано! Не про каяття моє слово. Чи розумієш ти, що гріх по-грецьки називається *Гамарте'іа*, а перекладають: злочин, буйство, помилка, безумство...

В а р с а в а. Дуже добре розумію. Гріх є душевна сліпота.

Д е м о н. Навіщо ж, будучи сліпим, хочеш сліпих водити, узаконюючи дивну й нечувану славу?

В а р с а в а. Навіщо? Та тому що каюся.

Д е м о н. О вороне нічний! Кайся, розкаюйся, покаюйся... та не будь творцем нових догматів.

В а р с а в а. Хто ж може каятися й прийти на інше, не поклавши спершу в основу нової долі й нового фатуму? На чому стане? Відомо, що дух каяття стоїть на кам'яному острові, потоптавши колишню злобу і обцілувавши нову благодать. Ця благодать є новий діамант, який кладеться в основу заново будованого святого міста. Вона є вічне зерно, звідки проростає дерево нетлінних плодів і нового віку. Тому даремно поділяєш неподільне. Каятись – це побачити берег нової слави, почати нове життя новим серцем, новими плодами – все це гілки одного дерева і є одне й те ж. Як ранок, світло, сонце, промінь, день є те ж саме. Як же ти мені сказав: "Кайся, та не будь творцем нових догматів"?

Д е м о н. Перестань, кажу, високо буюти! Облиш суперечку й обцілуй одвіку відому серед народів славу оцю:

Δύσκολα τὰ καλὰ, Εὐκόλα τὰ κακὰ.

Gravissima bonitas, levissima malitia³.

В а р с а в а. Додай, якщо хочеш, і оце:

Dulcissima mala, amarissima bona.

Beatissima mala, miserrima bona.⁴

Проте цього смороду ніяк не вміщує серце моє. Чи буде гортань моя гробом відкритим? Чи повернуться мені Ліїні очі⁵? Нюх вепра? Вуста Юдині? Хіба тоді обцілую оту непотрібну славу.

Коли Ізраїль віддасть перевагу стерву перед перепелами,
Тоді й я поставлю вепра над Мінервою⁶.

Д е м о н. Чи так? На всі академії, на всі школи і на всі їх книги хулу наводиш?

В а р с а в а. Прости мені, друже й враже мій. Нужда змушує мене й проти тебе повстати. У хрещенні клятвою поклявся не слухати нікого, крім єдиної премудрості, що спочиває в Євангелії і в усіх освячених житлах біблійного Єрусалима. Відтоді я навіть обплював світ і диявола з усіма його порадами. Єрей облив тіло моє скотською водою на той випадок, щоб потім обмив я серце моє водою духа із євангельського Силоаму⁷. Ця тайна є плотська вода, що таємно утворює воду премудрості, яку п'ють із Біблії для спасіння. Інакше ж, якщо хтось облитий чи занурений, але не наповнений тайною, а хто любить пити гнилу воду світських порад, є лицемір, чужий царству божому, бо лиш водою хрещений, а не водночас і духом. Мені ж необхідно повставати проти всіх, щоб я зберіг цареві моєму віру мою. Знову ж... Скільки разів прив'язувала мене до Бога тайна Євхаристії⁸? Крихта хліба й ложечка вина, що не насичує тіла?... Чи не цей образ перетворюється в поживу мудрості його, яка зміцнює й звеселяє серце? Чи не він, припавши до невидимого, перетворюється в таємне першообразне? Ця переміна сутності виду здійснюється тоді, коли тлінь та й тінь тлінними устами разом приймається, наче вудкою, таємно втягується серце у євангельські чертоги і їсть оту таємну вечерю. "Блаженний, хто з'їсть обід у царстві небесному". Інакше ж немає євхаристії, тобто вдячності, а лиш лицемірство, лиш зрада, лиш невдячність, що зраджує серці Христа за малоцінні світські поради. Чи це моє серце, пов'язані таким дивним союзом любові з серцем божим, не повстане радісно проти всіх його супостатів?

Відкрий мені у священній Біблії хоч одне місце, яке благословить твою славу, і досить мені. Інакше ж не наш ти, а із наших супостатів.

Д е м о н. Чи ти глухий, не чуєш, що тісним є шлях, який веде у царство небесне? І яке мале стадо тих, що рятуються? Як багато захочуть увійти і не зможуть? Як встане Владика дому й зачинить двері?... "Тут буде плач і скрегіт зубів, коли побачите Авраама й Ісаака" тощо у царстві божому, вас же виганятимуть геть...

В а р с а в а. О наклеп, що збентежив і змішав гірних з пекельними...

Д е м о н. Слухай же й цього: "Остерігайтесь, щоб колись не зашкарубili серця ваші..." "Встань, сплячий! Чому стоїте без діла?" "Розпрямтеся й

підведіть голови ваші..." "Трудящому робітникові спершу..." І безліч інших місць. Оце ж місце: "Зручніше верблюдові пройти крізь вушко голки..." "Будуть ті дні великою скорботою, якої не було". Показують непереборну трудність до блага.

В а р с а в а. Поки ти мене лаяв, я, терплячи, зносив. Нині ж, нечестивий і підступний, Бога мого благодать перетворюєш на скверну твою.

Д е м о н. Чого, Варсаво, бісишся?

В а р с а в а. Шлях божих слів перетворюєш на лукаву стежку твою.

Д е м о н. Як це може бути?

В а р с а в а. Як може труднощами лякати той, хто закликає, кажучи: "Прийдіть до мене всі, у кого труднощі, і я заспокою вас"? Не наговорюй же, що день божий був скорботний, а твої й мої дні скорботні, і не до скорботи, а від скорботи цей відкликає обтяжених. Твої ж дні є мерзощі запустіння, висловлені Даниїлом. "І у твоїх днях горе для тих, хто народжує, і тих, що доять". Тому каже: "Моліться, щоб втеча ваша не була у зиму". Твій-то день є зима, скрегіт, плач, буря, море... Звідти викликає на берег свій, у тиху пристань, у дім-прихисток. "Я заспокою вас". "Відступіться від мене всі, хто чинить неправду". "Мучтеся всі, хто зненавидів спокій мій".

Д е м о н. Чи я не сказав, що маєш біса? Слухай, о біснுவатий! Я не кажу, що царство боже не є благо, а що воно обгороджене жорстоким трудом і що до нього шлях тісний і доступ прикрий.

В а р с а в а. А чи не ти сказав, що місця ці благословляють славу твою? Примусивши мене говорити про них, сам нині мене біснуватим називаєш. Якщо біснуються, то ти причина цього, що ж я добро сказав, то чому мене лихословиш?

Д е м о н. О лисе! О зміє! Кидаєшся, звиваючись, розвиваючись різні завитки. Однак амінь, кажу тобі, що вузький шлях і тісні ворота у царство небесне.

В а р с а в а. Тісні, справді, для верблюда, але для людини досить просторі.

Д е м о н. Що таке верблюд?

В а р с а в а. Душа, обтяжена світським тягарем.

Д е м о н. Що таке тягар?

В а р с а в а. Багатство, бенкети й насолоди цього світу, і є диявольські вудки. Несуть нечестиві на плечах своїх злий хрест і важке ярмо, що їх мучить, а свою втому, якої самі є винуватцями, скидають на царство боже.

Д е м о н. Ба! Нині, не гаючись, розповів ти, який трудний шлях. Ура! Переміг! Тісний, вузький, трудний є те ж саме.

В а р с а в а. Воістину незручний і трудний для злих мужів. Та вони самі за собою тягнуть труднощі. На божому ж шляху не знайдуть, та й немає їх одвіку. Злоба доброту на шкоду, отруту, труд і хворобу сама собою собі ж перетворює.

Д е м о н. Що таке злість?

В а р с а в а. Навіщо мене спокушуєш, лицеміре? Я вже сказав тобі, що злість є те, що не є благом. Вона є згубний дух, що перетворює все на згубу всього.

Д е м о н. Як це може бути?

В а р с а в а. Ти, Демоне, й цього не відаєш? Чи наше життя не є дорога? Чи цей шлях не прокладений самим Богом? Чи Бог не є всехитрий, погрецьки – аристотехна?⁹ Як же трудний шлях нам сотворив? Занімії, о язичу облудний! Не роби наклепів, злобо, на благо й премудрість. Ти сама сотворила шлях божий трудним, зробивши його беззаконним. Що таке беззаконня, якщо не розтління? І що таке гріх, як не жало смерті, яка все руйнує?

Д е м о н. Як вони можуть бути?

В а р с а в а. Не спокушай мене, допитлива злобо, не бентеж мого серця. Не на благо, а на злість, напевне, стараєшся.

Д е м о н. Не хочеш же ти розкрити, як злоба робить солодке гірким, а легке трудним.

В а р с а в а. О роде розбещений! Доки спокушуєш? Амінь кажу тобі, бо наскільки щось є благо, настільки й творити й знати зручно.

Д е м о н. Куди йде твоє слово, не знаю.

В а р с а в а. Куди? Турбуєшся й говориш ти про цю істину, як злоба робить легке трудним, допитуєшся, як це буває? Ця ж істина сяє ясніше від сонця в полудень, як усе істинне, і легке, і ясне.

Д е м о н. Яке ж ясне, якщо я не бачу?

В а р с а в а. Немає легшого, як зручно бачити сонце. Та це труд і хвороба для кажана. Проте труд цей сам собою носить в очах своїх, що полюбили пітьму більше од світла... Запропонуй хворому якнайздоровшу їжу, та він ледь жує. Виведи подорожнього на рівну дорогу, та вона для сліпих і кульгавих – спокуса й спотикання, а тим, хто йде розбещено й непрямо, – горе, труд і хвороба.

Д е м о н. Хто розбещено ходить?

В а р с а в а. Той, хто в нетрі, провалля, у бездоріжжя й підступні калюжі від шляху відхиляється.

Д е м о н. Хто ж непрямо ходить?

В а р с а в а. Той, хто на руках, перевернувши ноги свої вверх, або не лицем, а спиною у минуле йде. Таким чином увесь світ живе, як хтось із благочестивих співає.

Хто у світі цьому хоче блаженно прожити, Тому треба всі поради світські облишити. Світ у нас перевернутий. Він іде руками. Ницьма впавши – на землі догори ногами. А сліпий сліпого, ведучи з собою. Впадуть, ах! обидва у рів із бідою.

Чи бачиш, як злість сама собі створює труднощі? Не питай, як це може бути.

Д е м о н. Однак тісні двері, й мало тих, що входять.

В а р с а в а. Злі просять і не приймають. Не входять, як злі входять.

Д е м о н. Як же злі?

В а р с а в а. З гуркотом колісниць, з ляском бичів, коней і кінноти, з тягарами Мамони¹⁰, з ситими трапезами, зі смородом плоті й крові, у безшлюбному лахмітті, у бездоріжжних чоботах, з непокритою головою й без посоха, не підперезані, з немитими руками й ногами. Це так злі.

Д е м о н. Які колісниць? Які коні? Про яке лахміття мені кажеш? Чи не всякий їздить на фараонових колісницях? Чудо!

В а р с а в а. Гей, кажу тобі, всякий.

Д е м о н. Не муч мене, говори, які?

В а р с а в а. Воля твоя.

Д е м о н. Оце сьогодні я зрозумів, що маєш біса. Говориш нестямно.

В а р с а в а. Гей! Знову й знову кажу тобі, що всякий, хто обожнив волю свою, є ворог волі божої і не може увійти у царство боже. Яке причастя

життю в смерті? А пітьмі у світла? Ви батька вашого диявола похоті любите творити, тому й важко вам, і неможливо.

Д е м о н. Як же колісницею називаєш волю?

В а р с а в а. Що ж носить і бісить вас, як не непостійні колеса волі вашої і не буйні крила легковажної похоті вашої? Оцю ви, полюбивши, і сівши на неї, як на колісницю, що везе у блаженство, шукаєте її, п'яні нею, у днях царства божого й волі його, та не знаходите, й кажете: ох! трудне царство боже. Хто може знайти пітьму у світлі? Не живе там облудна насолода, честь і скарб. Ваша це воля, не його. Вона, гей, кажу! Вона для вас і пута, і замки, і лев, що проковтнув, і пекло, і вогонь, і черв'як, і плач і скрегіт. І не вийдете звідти, поки не розірвете пута й не скинете ярмо волі вашої, як писано: "Роздеріть серця ваші". У той час з'явиться Самсонові після жорсткого – солодке,¹¹ після зими – райдуга і мир Ноя.

Д е м о н. Хто ж причина? Чи не воля дається людині?

В а р с а в а. О злобо, не роби наклепу на премудрість! Не одна, а дві волі дано тобі. Бо є написано: "Запропонував тобі вогонь і воду". Дві волі – це справжній природний шлях – лівий і правий. Та ви, полюбивши волю вашу більше від волі божої, вічно схиляєтеся на шляхи грішних. Чи не сам ти причина?

Д е м о н. Навіщо ж людині запропонована зла воля? Краще б її взагалі не було.

В а р с а в а. Навіщо суддя пропонує беззаконникам кари? Заради того, що мучені ними звикнуть коритися правді. Інакше ж наскільки б віддалялися від цієї благодійниці, якщо так мучені ледве підкоряються?

Д е м о н. Звідки ж мені це, якщо воля моя мені благовигідна й насолоджує мене краще від меду? Навпаки ж, божя воля для мене є полин і алое, і рани...

В а р с а в а. О нещасна злобе! Нині сам ти виявив свою окаянність. Не мене ж, а сам себе про це запитуй. Не я, а ти сторож і охоронець тебе. З жахом завбачую руїну в душі твоїй, причину ж цього жахаюся розкрити.

Д е м о н. Ха-ха-ха! Зваблюєш себе, Варсаво, мною, бо шукаю суду від тебе. Та розум твій перебуває в дитинстві. Писано ж: "Будьте дітьми у злобі, а не в розумі". "Не прийшов прийняти, а дати поради".

В а р с а в а. Від усіх ваших тяжких порад, навіть від юності моєї, відмився я вже у Силоамі. Господь дасть мені око своє, і не осоромлюся.

Д е м о н. Чудне твоє око, що бачить те, чого ніде немає. Де ж серце, подібне до твого? Полюбив ти дивину. Що ж? Навіть чи все спільне і все, що буває в світі, чи все те зло? Чи благо лиш дивина?

В а р с а в а. Не відволікай мене по-зłodійськи на криву стежку. Шлях мого слова є про трудність, що гніздиться в пеклі, а вигнана із Едема. Чи хочеш про дивину?

Д е м о н. Вчинімо суперечку й про те: чи зі мною той, хто навчає руки мої противитися. Запропонуй же мені хоч одне, що буває на торговищах світу цього, що взагалі діється у всіх, всюди і завжди, чи воно не паскудне, нестерпне й мученицьке? Годі...

В а р с а в а. Пропоную тобі всіма, всюди, завжди діяне, і воно велике благо. Чи не всі насолоджуються їжею й питвом? Чи не завжди і всюди? І це є благо, як написано: "Немає блага для людини, хіба що їсти і пити..." І знову: "Прийди і їж у веселощах хліб твій і пий у благах серця вино твоє..." "Молюся тобі, Господи, звільни мене від Голіафа¹² цього, що вигострив, як меч, язик свій..."

Де ж більше богомерзощів, ворожнечі, хвороб, як не у світських спілкуваннях, бог яких – череву? На всіх їх блудливих вечерях і трапезах, як названа Даниїлом рука на стіні пише, так гримить оцей грім божий: "Не радіти нечестивим". Яке ж мале стадо порівняно з содомлянами дім Лотів¹³! Там бенкетують ангели в радощах. Чи багато знайдеш у тисячі! Котрі їдять і п'ють не для страждань, а для здоров'я, за отим: "Якщо їсте, якщо п'єте..." і ін., все на славу Бога... Як же кажеш, що їдять хліб? Чи не краще землю зі змієм? Як же у радощах? Чи не краще у поті чола й у трудах їдять неблагословенний хліб цей свій: "Солодкий людині хліб брехні". Пізніше ж перетворюється для неї на камінь. А справжній же причасник з вдячністю їсть хліб за Соломоновим словом: "Краще крихта хліба з водою у мирі" – і п'є вино своє у благах серця тих. "Любов не заздрить, не бешкетує, не радіє з несправедного багатства – все любить, усе терпить" тощо.

Трапеза, що дихає підступністю, убивством, грабунком – чи це не хліб брехні? Що є несмачніше й скупіше, ніж неправда? Ця постаріла Єва є спільна, звичайна й вічна наречена світу, який спалюється печалю й

похиттю очей. Світ є бенкет біснுவатих, торговище хистких, море схвильованих, пекло тих, що мучаться. Чи так у веселоцях? Брепеш! Єзекиїль же істину благовістить: як тануть ті, що їдять не проскурку, а мотилу^а у неправдах своїх. Це твій хліб. Від цього твого хліба відвертається Петро, кажучи: "Господи, ніколи я не їв поганого..."

Д е м о н. А! а! Та, проте ж, їв.

^а Мотила є слов'янське ім'я, стародавнє. По-грецьки Κόπρος по-римськи – excrementum, merda.

В а р с а в а. Їв, та вже посвячене. Якщо б воно не було приємне Богові, то не їв би. Не блудлива цінність, а освячуюча правда робить солодкою трапезу. "Прийди і їж у веселоцях хліб твій" тощо... Та лукавий твій підступ, показавши хвіст, утаїв ти причину веселоців, яка є там же, освячує главу оцю: "Які ж приємні Богові творіння твої" (Еклезіаст). Знай же й це, що назване Петром погане, лежить у римському соmmune, тобто спільне; по-грецьки KOINÓN. А грецьке це означає у римлян болото (соenum). Який же мені пропонуєш хліб твій? Сам їж. Світська община мені мерзенна й тяжка. Солодка ж і добра діва є дивна дивина, дивна новина, нова дивина. Благочестиві, полюбивши її, цураються світу, не світу – а його поганого серця.

"Відійдіть, і не торкайтеся до їх нечистот, вийдіть з-поміж них", – каже Господь.

Д е м о н. Будь здоров, як ти говорив! А віра у Христа, що зійшла благовістю на кінці Всесвіту, чи це не всесвітнє спілкування? І чи не благо?

В а р с а в а. Ах, облиш, благаю! Світ носить лиш суєтне лице віри як листя проклятого фігового дерева, що має образ благочестя, а від плодів його відцуралася, наготу свою прикриваючи, лицемір чи лицевір, марновір і побілений вапном гріб. Дух же віри й плоди його коли він має? Амінь. Ніколи. Чи гадаєш, що син людський знайде на землі віру? Ні! Ні! Не тут! Встав. Чому шукаєте живого й запашного у смердючому содомському й мертвому його болоті! Там, там його побачите. Де ж там? Там, де немає смороду. Ах! У Сигорі. Там Лот! Там дух віри! Там наш запах не з постарілими Євами, а з тими, що народили Бога, і чистими дівами. "Не

бійся малого стада". Це там! О найсолодша Галілеє! ¹⁴ Місто й бенкет маленьких-маленьких! Блаженний, хто з'їсть обід твій. Що таке плоть? Те, що й світ. Що таке світ? Пекло, отрута, тля? Ах, око й світло, віра і Бог є те ж саме. Мілке око – світильник для тіла. Маленька церква – світло світу. О прекрасна, та малолюдна наречена ненаречена! Тобі одній належить чути оце: "Очі твої, як голубині". "Вийди від них у Сигор, рятуйся". "Вийдіть, вірні, у неділю, і мало їх є..."

Д е м о н. Дій, дій! Якщо все спільне погане, то як же спільне воскресіння чесне й святе, підтверджене Лазаревим воскресінням?

В а р с а в а. Так, як спільне для вірних, а не для світу, що лежить у болоті. Інакше ж усе спільне для нього нечесне. Чи розумієш?

Д е м о н. Дуже добре зрозумів, що ти мені сьогодні спійманий, як птах у сіть.

В а р с а в а. Спійманий, та не втриманий.

Д е м о н. Не відчуваєш? І не злякаєшся?

В а р с а в а. "Праведник дерзає, як лев..."

РОЗДІЛ, ЩО ВСЕ У СВІТІ – ПОХІТЬ ОЧЕЙ, ТРУД І ГОРЕ

Д е м о н. Приготуй лице твоє, Варсаво, на викриття.

В а р с а в а. Якщо хочеш, то готую й на обпльовування.

Д е м о н. Знаю, що викриття – труд і горе для тебе.

В а р с а в а. Викрий гріх мій у мені, благаю, і будеш другом. Між ним і мною вічна ворожнеча.

Д е м о н. Чи не ти сказав, що світ є незліченне зборище беззаконних? І що, навпаки, малолюдненьке стадо благочестивих?

В а р с а в а. Воістину, так є.

Д е м о н. Бо чи не те ж саме сказати – і це легке беззаконня, а благочестя трудне й важке? Як же не трудне, якщо це мало-помалу, а всім досягне? Суди дерево за плодами.

В а р с а в а. Тьху! Putabam te cornua habere^a.

Д е м о н. Що? "Почали говорити іншими мовами?"

В а р с а в а. Скажи мені, Господи, істину твою. Налагодь серце і язик мій за словом правди твоєї.

Д е м о н. Ба! Шепочеш? Це тобі удар, Варсаво!

В а р с а в а. Я очікував! Що поколеш рогами, а це удар немовляти. Дій! Додаймо єдиноборства! Якщо благо трудне, то Бог причина світу, що страждає. Нині ж не мають причини гріха свого, полюбивши горе своє, більше ніж насолоду його! Дій! Красти чи не красти? Що важче? Однак увесь світ сповнений злодіїв і розбійників... Дій! Чи потрібна дуже коштовна одежа в дім? Що трудніше? Однак увесь світ облудними фарбами пишається для суєтного любодіяння очей. Що зручніше, ніж хліб і вода! Однак увесь світ обтяжений чревонестямністю^b. Черевко є бог світові, пуп пекла, челюсті, джерело й жерло, що вибльовує зі серечної безодні всіляку погань, незасинаючих червів, і дріжджі, що клеочуть, і блювотиння отих вод: "Те, що виходить із серця, споганююче". Заздрощі, грабунок, позови, злодійства, вбивства, хула, наклепи, лицемірство, лихоїмство, перелюб, встидодіяння, марновірство... це всерідний потоп ноївський, що верх, волосся й голову світу пригнічує.

^a Давня притча про тих, хто спершу страшний, потім смішний. Послов'янськи: "вважав, що маєш роги".

^b Чревонестямність – це черевна мудрість, яка мудрує над тим, які найсолодші жертви для її бога – черева. Так тлумачить святий Ніл¹⁵ у книзі про сім бісів.

Проте світ радіє все це творити. З успіху беззаконня свого і мудрість, і славу, й благородство, і насолоду й блаженство оцінює. Не праведно ж судити, проте правильно сказав, що трудність є причина гріха в нього. Це ж бо світ пекельну дочку, цю трудність і горе всім серцем своїм полюбивши, зненавидів божу благодать, яка закликала його: "Прийдіть до мене! Я заспокою вас". "Скільки разів хотів зібрати дітей твоїх, і не захотіли". "Ходите у полум'ї вогню вашого, тому що ви самі його собі розпалили". "Покарає тебе відступ твій і злоба твоя". Дивуйся, нині й належить дивуватися, бо для гинучого світу не Бог, що відчинив двері й обійми батьківські, а сам він собі і його воля є причиною.

Воля! О пекло несите!
Все тобі пожива. Всім ти отрута.
День-ніч щелепи вправляєш.
Всіх без винятку ковтаєш.
Якщо змія заколоти цього?
Отоді-то й пекла позбудешся злого.

Чашею цієї вавилонської повії споєний світ, перелюбствує з нею, знехтувавши чертогом дів мудрих і кімнатою наречених нашого Лота.

Занімій же і мовчи! Не зводь наклепу на Бога! І не гавкай на відчинені ворота блаженства! Відчинені ворота не є причиною малої кількості рятованих. Ах, проклята воле! Гей, ти єдина світові, наче лев зі своєї огорожі, перегороджуєш йому отой шлях до блаженного виходу життя! "Вийдіть і підскочите, наче телята, звільнені від пут". Здійснилась же нам на користь стародавня притча. *Turdus ipse sibi malum sacat* – "Загибель дрозда з його середини виходить"^a.

Д е м о н. Хто ж може пройти шлях до того блаженного виходу?

В а р с а в а. Кожен, хто захоче: а хоче той, хто полюбив Бога. Ця нова любов змушує зникати стару. Стара ж, зникаючи, помалу перетворюється у нову волю і в нове серце взаємно: "Зникло серце моє і плоть моя". "Боже серця мого!" Тобто: серце моє в тебе, а ти взаємно у моє серце перетворився. Нині: "Що для мене на небесах? І від тебе чого захотів на землі? Мені досить тебе одного".

Д е м о н. Як же? Там черево, а тут злу волю називаєш світським богом? Чи у світі два боги?

^a Дроздики, або по-польськи косики, що іржуть, як коні, ловцями ловляться, заплутавшись у своїй дроздівській мотилі.

В а р с а в а. Ба! Гострий ти, доглядачу моїх промахів. Ніч, пітьма, морок, мрії, привиди, чудовиська – всі ці пекельні озера союзні зі своєю безоднею. Воля плоті, серце світу, дух пекла, бог черева й похоть його, серце нечисте є те ж саме. Це архисатана, нечиста сердечна безодня, що вміть народжує незліченні легіони духів і тьму думок і мрій на муку всім. "Для них повік

зберігається темний морок". О світе, що полюбив труд і горе! Як скоро сходиш у пекло й не повертаєшся. Сатана осліпив око твоє. Ця сліпота є матір'ю життєвих похотей і плотських насолод. Вони для тебе черв'як незасинаючий і вогонь незгасний. Вони зміцнили тобі засув воріт пекельних, зачинили ж райські двері тому, хто наслідує п'яту божу, зберігає суєтне й фальшиве, всі дні життя свого їсть землю. Та горе мені! Це! Пливучи по морю світу цього, оце бачу здалека землю святу! О найсолодший, бажаний краю! Врятуй мене від капосника плоті і від моря світу цього!

КРАЙ РАЙСЬКИЙ

Благословенне царство блаженного Отця, який поклав потрібне у зручності, а незручні справи в непотрібному.

Д е м о н. Відригуєш некрасиву непотрібність. Воістину ти п'яний.

В а р с а в а. Гей! Упився новим Лотовим вином. А ти старим, содомським.

Д е м о н. Та чи відчуваєш, п'яна голово, вихід? У яку цілі, влучає стріла слів твоїх?

В а р с а в а. Гей! Вона вражає в самий кін і в саму справжню суть праволучно вдаряє.

Д е м о н. О праволучний стрілець! Стріляєш у голову, а вдаряєш у п'яту.

В а р с а в а. Істину ти сказав, нехотячи. Бо п'ята для вас є найголовніше у всіх домах ваших. Праотець ваш змії одвіку пильнує п'яту. І ви, люблячи, любите і, пильнуючи, пильнуєте п'яту. П'ята є голова й начало всіх, для них же ворота пекла подолали, що зберігають фальш мороку. Ми ж, стріляючи, стріляємо у цю вашу лжеголову. Хай воскресне істина наша, голова ота: "Той зітре твою голову..." Бо наша стрілянина не у плоть і кров, а у тих, що тримають світ і владик запамороченого віку цього, що пильнують п'яту зловних духів. Керує ж стрілами нашими той, хто навчає стріляти руки наші.

Д е м о н. О дурний лоб, наповнений сітками павутини Бачу нині, що в тебе п'ять ячмінних хлібів: вони чесніші від найкоштовнішого діаманту. Глянь на наслідок слів твоїх, без місця й потреби! Чи дуже зручні п'ять хлібів?

В а р с а в а. Гей!

Д е м о н. Як же найчесніший?

В а р с а в а. Чи так? Амінь кажу тобі, бо півхліба для нього найчесніше.

Д е м о н. Чому?

В а р с а в а. Чи не сказав я вже тобі, що всяка зручність чесна? А всяка чесність зручна? Та всяка трудність безчесна. І яка безчесність трудна.

Д е м о н. Які ти мені сітки сплітаєш, нечестивцю? Я – про вартість, а ти говориш про трудність. Чому ти засміявся? кажи мені, о скажений! Не муч мене...

В а р с а в а. Ти сам мене розсмішив, відділивши чесність від зручності, а цінність від трудності.

Д е м о н. Гей! Вугілля мені на голову насипаєш, називаючи мене невігласом. Демон я – не дурень. Назви мене будь-чим, а цього не терплю... Кажи ж мені, чому діамант безчесний?

В а р с а в а. Тому, що незручний.

Д е м о н. Звідки ж незручний?

В а р с а в а. Звідти, що непотрібний.

Д е м о н. Як же непотрібний?

В а р с а в а. Як не корисний.

Д е м о н. Чому ж не корисний?

В а р с а в а. Тому що коштовний, трудний, незручний – все одно.

Демон. А-а! Навколо нечестиві ходять? Знову на перше? *upus circa puteum errat*¹⁶, як є притча.

В а р с а в а. Бо благокругла істина, як вічна дуга.

Д е м о н. Чи не прозрів ти, сліпий сліпче, що у греків слово *οὐτις* означає і дорогий, і чесний, що є те ж саме?

В а р с а в а. З уст твоїх суджу і твоїм мечем колю тебе. Якщо у греків дорогий і чесний – одне і те ж, то й навпаки – чесний і дорогий те ж саме.

Д е м о н. Що це ти виблював? Ха-ха-ха! О дурило! Куди летить ця твоя праволучна стріла? Не бачу.

В а р с а в а. О пане галате! На твою голову.

Д е м о н. Ох, б'єш мене, називаючи галатом. Не обпалюй мене, благаю, цим семирічним вогнем.

В а р с а в а. Слухай же! Ти цінність увігнав у чесність. А чесність твою виганяю у цінність.

Д е м о н. Це тобі в лице, що цінність і чесність є те ж саме.

В а р с а в а. Це ж на голову твою, що чесність твоя і цінність є те ж саме...

Д е м о н. Що ж звідси?

В а р с а в а. Те, що чесність твоя змінила сутність і перетворилася в цінність.

Д е м о н. Що ж далі?

В а р с а в а. Що інше? Не досягаєш? Те, що чесність твоя і цінність, цінність і трудність є одне й те ж. Трудність же, злість і безчесність знову ж те саме, чи вловив ти?

Д е м о н. О, хай стане диявол праворуч від тебе. Так ти мені паморочиш розум.

В а р с а в а. "Нечестивець, проклинаючи сатану, сам кляне свою душу".

Д е м о н. Який же біс сотворив цінність чесністю?

В а р с а в а. Дух, що полюбив труд і хворобу.

Д е м о н. Який же цей дух?

В а р с а в а. Дух моря світського, серце плотське, батьки брехні, сатана – це ваша нероздільна трійця і один бог ваш, причина всіляких мук і джерело будь-якої злості.

Д е м о н, А ти як мудруєш?

В а р с а в а. У нас користь з красою, краса ж з користю нероздільні. Ця благодвообразна, і мати, і діва, і дівочиться й народжує єдину дочку. Вона називається по-єврейськи Анна, по-римськи Флора¹⁷, по-слов'янськи ж – честь, ціна, але безцінна, тобто благодатна, дарова, даремна. Баба ж її називається по-грецьки Ананка, прабаба ж – Єва, тобто життя, живе й вічно плинне джерело¹⁸.

Це премудрість і промисел божий, що напуває без ціни й срібла всі створіння всіма благами. Отець, Син і Святий Дух.

Примітки

Твір цей датується 1783 роком. Був відомий у копії, однак у 60-х рр. знайдений автограф серед неописаних масонських паперів у Державній бібліотеці в Москві (ф. 14, № 1365). Вперше повністю опублікований В.Д. Бонч-Бруєвичем у 1912 р. за копією. За автографом публікувався вперше у 1972 р.

¹ Мова йде про збірку "Байки Харківські, подаровану О.Ф. Пайкову.

² Йдеться про 15-ту байку збірника "Байки Харківські – "Змія і Буфон. Нею закінчується перша половина збірки, створена до 1770 р.

³ *"Дуже трудна доброта, дуже легке зло"* (грецьк., лат.)

⁴ *Приємніше за все зло, неприємніше за все добро. Блаженніше за все зло, нещасніше за все добро.* (лат.).

⁵ Мова йде про Лію, старшу дочку Лавана, що була некрасива й хвора на очі.

⁶ *Мінерва* – у римській міфології богиня – покровителька ремесел, наук і мистецтв. Ототожнювалась з Афінною з старогрецької міфології.

⁷ *Силоам* – ставок біля Єрусалима, з якого брали воду для зливання на жертовник (див. прим. 18 до твору "Бесіда, названа двоє...).

⁸ Одне з найголовніших таїнств християнської релігії – сповідь і причастя.

⁹ У перекладі з старогрецької – найбільший майстер, найдосвідченіший спеціаліст.

¹⁰ *Мамона* – у сірійській міфології – бог багатства й наживи, символ поклоніння речам і матеріальній користі.

¹¹ Див. прим. 41 до діалога "Кільце. Тут мова йде про те, що після всіх страждань до Самсона повернулася сила.

¹² Див. прим. 10 до твору "Книжечка... названа Жінка Лотова.

¹³ *Дім Лотів* – алегоричний образ тих, хто не зійшов з праведного шляху.

¹⁴ *Галілея* – область стародавньої Юдеї, де Христос творив свої чудеса.

¹⁵ *Ніл Синайський*, один із святих отців, який приблизно в 390 р. пішов у Синайську пустелю рятуватися від гріхів: Він вважається автором багатьох морально-повчальних і релігійних книг.

¹⁶ "Вовк бродить довкола криниці" (лат.).

¹⁷ Флора – у римській міфології богиня весни, рослин, цвітіння.

¹⁸ Ананка, Ананке – у давньогрецькій міфології богиня неминучості долі; в народних уявленнях божество смерті. Єва – життя (по-староєврейськи).